

Шиманова О. В.

Справедливість

Лекція з навчальної дисципліни

«Етика і професійна етика»

для студентів спеціальності:

014.11 – «Середня освіта»

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

на засіданні кафедри

гуманітарних дисциплін

«31» серпня 2018 р. протокол № 1

Зав. кафедри _____ проф. О. А. Полянський

Тема 5. Справедливість

1. Поняття справедливості

Поняття «справедливість» присутнє у мовах різних народів світу. Найчастіше його вживають в сфері права і моралі. Саме в цих сферах дії і вчинки людей оцінюються з позицій справедливості. Уявлення про справедливість вперше були сформовані ще в первіснообщинному суспільстві. У ті часи співжиття людей вимагало встановлення всезагальної рівності, що лягла в основу уявлень про справедливість. Справедливість трактувалась як загальний обов'язок дотримання звичаїв і традицій.

В міфологічних уявленнях стародавніх греків богиня справедливості і правосуддя – Феміда – була зображена з полудою на очах, терезами і рогом. З рогу вона сипала на терези блага і при цьому повинна була бути неупередженою. Полуда і терези – це символічні засоби, що відображали такі характеристики справедливості як неупередженість (безсторонність), потенційну рівність для всіх, співмірність злочину і покарання, дії і винагороди.

Принцип справедливості в ті часи конкретизувався в моральних заповідях: не вкради, не вбий, не порушуй чужих прав. Ці принципи також лягли в основу етичних норм і правил етикету. Справедливим вважалось і виконання людиною своїх обов'язків.

Обов'язки людини і громадянина є різноманітними:

- а) це зобов'язання, прийняті приватними і юридичними особами при укладенні договору;
- б) визначені конституцією і відповідними нормативно-правовими документами;
- в) обумовлені загальними етичними уявленнями про гідність людини і правом особи на пошану.

Таким чином, в основі уявлень про справедливість лежать наступні критерії:

- однаковий обмін моральними якостями передбачає існування рівності (зрівняння), спрямованої на збереження цілого;

- необхідність оцінки індивідуального внеску кожного індивіда в збільшення суспільного багатства трактується як суспільно санкціоноване заохочення;

- захист індивідуальності шляхом надання гарантій основних прав людини; - створення умов для утвердження індивідуальності, самореалізації, що надає суспільство (право на освіту, забезпечення стартових умов для задоволення власних інтересів і потреб);

- визначення допустимого ступеня вираження власного інтересу;

- інтеграція у світове співтовариство, що пов'язано з гарантією права на свободу пересування, можливістю обрання місця проживання, умовами для культурного та особистісного розвитку.

2. Еволюція уявлень про справедливість

Ранні етапи розвитку суспільної свідомості трактували категорію справедливості як доволі загальне, синкретичне поняття, що стосувалось світового порядку в цілому. Це поняття застосовувалось як до явищ природи, так і до людських відносин і буття. Люди не усвідомлювали специфіки сфер добра і справедливості, їх унікальності та можливості впливу на неї. Справедливість була виявом світової впорядкованості і гармонії, критерієм життя людства за єдиними законами космосу.

В результаті соціальної диференціації справедливість виокремилась в окрему категорію мислення. Справедливість стала виявом особистісного ставлення людини до наявності або відсутності рівноваги у суспільному житті і сприймалась як співмірність людських вчинків, їх відповідність світовому порядку, традиціям суспільства, вимогам влади, які стали відображенням притаманних природних цілей, що знаходились поза сферою людської діяльності. В староіндійській філософії існувало вчення про «рите» як порядок речей і непорушний світовий закон справедливості, що визначає місце всього існуючого.

В старокитайській філософії таким світовим законом і справедливістю було «дао» як природний текучий порядок речей.

Уявлення про справедливість стали частиною знань про світ загалом, про Космос (як «світовий порядок», «впорядкований всесвіт»).

Геракліт вважав, що всім світовим явищам притаманні необхідні зв'язки і «прихована гармонія», що доступні пізнанню людини. На його думку, вогонь – це основа впорядкованого зв'язку протилежностей і впорядкованості світу як космосу, загальний еквівалент протилежних явищ і міра світового порядку. Тобто все можна обміняти на вогонь і вогонь обміняти на все, подібно як гроші (золото) на товари і товари на гроші (золото).

Доля космосу обумовлюється мірою вогню, що змінюється, і це є вічним логосом, загальною закономірністю і основою всіх подій в світі. За Гераклітом, все, що відбувається в світі, відбувається згідно цього логосу, внаслідок необхідності і в результаті боротьби. Суть справедливості зводиться до того, щоб слідувати загальному божественному логосу.

Пошук природних основ справедливості цікавив і піфагорійців. Піфагор і його послідовники вважали, що «справедливе полягає у відплаті іншому рівним». Це певна філософська інтерпретація стародавнього принципу тальйону. Новаторство піфагорійців полягало в тому, що між «належною мірою» і співмірністю повинна зберігатись певна пропорція (числова за своєю природою). Мова йде про певне вирівнювання і навіть рівність. На думку Піфагора, міцне існування справедливості може забезпечити лише влада богів. На основі цього він дав визначення державному устрою, законам і правосуддю.

Демокріт розглядав суспільство, поліс і закони в якості результатів природного розвитку, що були штучно створені людьми. Тобто їх не дала природа в готовому вигляді, їх створили люди в процесі формування полісного життя.

Співвідношення природного і штучного – це те, що існує в істинній дійсності і те, що існує у відповідності з «спільною думкою». Демокріт вважав, що оскільки справедливість міститься у вчинках, то несправедливим є те, що суперечить природі.

У V–IV ст. до н. е. софісти продовжили пошуки природних основ справедливості, вважаючи, що починати слід з природи людини і суспільства. У вислові Протагора про людину як «міру всіх речей» полягає основний принцип поглядів софістів. Таке звеличування людини не відповідало традиційним уявленням про значимість божественного начала як міри і масштабу. Для Протагора

закони і держава не дані природою, а створені людиною. Ці штучні винаходи є продуктами людського пізнання, підтвердженням величі людини на природою і її причетності до «божественної долі». Зміна уявлень про справедливість приводить до зміни законів, норм і оціночних суджень. Справедливість залишається незмінною основою цих мінливих уявлень.

Софіст Фразімах з Халкедону вважав справедливість всім тим, що може стати в нагоді сильнішому. Тому вигоду сильнішого можна назвати основним принципом володарювання і критерієм практичної політики. Влада кожної держави встановлює закони на свою користь і проголошує їх справедливими. В демократичних державах закони демократичні, а в тираніях – тиранічні. Людина, що порушила закон, має бути покарана не лише за порушення законів, але й за порушення справедливості. Погляди Фразімарха, по суті, виправдовують застосування насильства в авторитарних державах.

теоретичні погляди про справедливість були в подальшому поглиблені Сократом, який принципово критикував софістів. Він вважав, що ступінь оволодіння знаннями визначає міру причетності людини до божественних засад, а відповідно і рівень справедливості в приватному, суспільному і політичному житті. Справедливість, на думку Сократа, полягає в знанні. Тому неписані божественні закони і писані людські закони базовані на одній і тій же справедливості, яка в даному випадку ототожнюється із законністю.

Розвивати ідеї про справедливість Сократа продовжив його учень Платон. Він вважав, що реалізувати ідеї і максимально втілити світ ідей у земне, правове і політичне життя можливо лише за допомогою розумних, справедливих законів та ідеальної держави.

В діалозі «Держава» Платон проаналізував ідеальну, справедливу державу на основі відповідності між Космосом загалом, окремою людською Душею і Державою. Згідно ідеї справедливості справедлива людина подібна до справедливої держави і між ними немає принципової різниці.

На думку Платона, справедливість втілюється в мудрому розподілі праці, коли кожна людина займається своєю справою, не втручаючись у справи інших. Заради

збереження цілісності держави і суспільства справедливість вимагає відповідної ієрархічної самопідпорядкованості.

Оскільки Платон пов'язує справедливість з «належною мірою», певною рівністю, він виділяє два види рівності – геометричну і арифметичну. Перший вид – це рівність за гідністю і чеснотами, другий – рівність міри, ваги і числа. Геометричну рівність він вважав найкращою, тому що більшому вона приділяє більше, меншому – менше, кожному даруючи те, що відповідає його природі».

Ці положення в подальшому розвинув в своїй філософській системі Арістотель, який, в першу чергу, звернув увагу на зв'язок справедливості з державою і правом. Незважаючи на відносність поняття справедливості, вона обумовлена природними законами. Така чеснота, як справедливість, дозволяє кожному володіти тим, що йому належить.

Цю набуту якість душі і рису характеру Арістотель назвав найбільшою з чеснот. Окрім того, справедливість виражає ставлення однієї людини до інших, тому її доцільно розглядати як чесноту людських взаємин в політичній площині.

Аналізуючи справедливість як певну рівномірність, Арістотель виділяє два види «спеціальної справедливості» – розподільчу і зрівняльну. Розподільча справедливість (справедливість, що розподіляє) проявляється при розподілі всього того (влади, винагороди, виплат, почесні тощо), що може бути розподілене між членами суспільства. Розподіл відповідних благ між людьми може бути як рівним, так і нерівним. Зрівняльна справедливість (справедливість, що зрівнює) застосовується в сфері обміну і проявляється в зрівнянні того, що є предметом обміну. Цей вид справедливості діє в сфері цивільно-правових угод, відшкодування завданої шкоди, злочинів і покарань.

Арістотель дійшов до висновку, що справедливе припускає чотири умови – наявність двох осіб, щодо яких це справедливе застосовується, і двох предметів, з приводу яких воно виявляється. Правильно віднайдений баланс між цими умовами дозволяє встановити справедливість.

Епікур вважав, що справедливість сама по собі нічого не варта, вона виявляється лише у відносинах між людьми і має договірну природу.

Справедливість – це своєрідна угода про корисне. Для кожного місця й часу характерна власна справедливість. Подібність таких мінливих «справедливостей» полягає в тому, що вони передбачають користь для учасників відносин. Звідси основним критерієм справедливості є корисність дій, спрямованих на задоволення потреб у відносинах між людьми.

Закон є запорукою справедливості у міжлюдських взаєминах. Тому Епікур актуалізував питання ефективності законодавства, відповідності правових норм суспільним потребам. Діяльність державної влади і дії людей повинні відповідати природним уявленням про справедливість. Погляди на справедливе і несправедливе можуть змінюватись в залежності від корисності для суспільства. Тому чинне законодавство потрібно змінювати відповідно до мінливих потреб розвитку суспільства і загальної користі.

Ця концепція динамічної справедливості в законодавчому контексті поєднує ідею природного права і мінливого змісту загальної користі взаємного спілкування, залежного від місця, часу і обставин. В результаті Епікур прийшов до висновку про однаковість справедливості для всіх, що створює можливість мирного співіснування людей.

Уявлення про справедливість, її природу і зміст були поглиблені римськими юристами, зокрема Марком Тулієм Ціцероном. Для нього справедливість – це основний принцип права, суть якого полягає в тому, що кожний отримує своє і зберігається рівність між ними. Вона є вічною, незмінною та невід’ємною якістю природи, загалом, та людської природи, зокрема. Тобто стосується космосу, всього навколишнього фізичного і соціального світу, форм людського співжиття і спілкування, людського буття. Оскільки природі властиві певний порядок, розум і доцільність, справедливість вимагає не завдавати школи іншим і не зазіхати на чужу власність. Не допускається завдання шкоди іншим людям, за винятком випадків, коли людина була спровокована на це несправедливістю. Всі люди мають мати право і можливість користуватись загальною власністю як спільною, а приватною – як власною.

Будучи прихильником ідей Платона і Арістотеля, Ціцерон вважав, що природне право є найвищим законом, оскільки воно виникло раніше, ніж держава і будь-які писані закони.

Державу як певний узагальнений правопорядок з її законами можна трактувати як форму реалізації права і справедливості. Право встановлює природа, а не люди своїми рішеннями і ухвалами. Закон, встановлений людьми, не повинен порушувати природного порядку.

Звідси основним критерієм справедливості виступає відповідність чи невідповідність людських законів природному праву і природі. Закони держави повинні відповідати існуючому устрою, звичаям і традиціям.

Головна вимога принципу справедливості за Ціцероном полягала в наступному: «Під дію закону повинні підпадати всі».

Таким чином, античні мислителі наголошували на необхідності відповідності права і справедливості. Право виступало в якості умови і чинника справедливості, а держава – її втілення і гаранта. Тому основними засадами справедливості вважались еквівалентність в людських відносинах, пропорційність і абстрактно-формальна рівність.

З поширенням християнства справедливість вважалась обов'язковою нормою життя людини, оскільки задана божою волею. Бог створив людей рівними за своєю подобою та образом. Він не тільки всемогутній і всеблагий, але і справедливий. Його справедливість – вища сила, він всім віддає по заслугах.

В період Середньовіччя справедливість носила скоріше зовнішній характер і обмежувалась соціальною нерівністю і родом діяльності. Проблема доброчинності пов'язувалась з волею і діями людини, у центрі якої була любов до Бога і добра. Справедливість – це божа винагорода та покарання за вчинки людини, які вона здійснює, будучи наділеною волею і правом вибору.

В епоху Відродження справедливість не існувала поза людиною, вона була закладена у власному досвіді і внутрішньому світі. Тобто мова йшла про конкретну, а не абсолютну справедливість. Вона розумілась як основа для об'єднання всіх людей заради їхнього ж блага.

Особливою була ідея справедливості у марксистсько-ленінському вченні, що виникло на ґрунті соціального утопізму критичного аналізу політичної економії капіталізму, а також моралістичних ідей про загальну рівність і щастя. К. Маркс вважав, що можливо створити суспільство без насильства, злочинів та війни. Для цього просто потрібно створити умови для творчої праці і самореалізації особи. Соціальна справедливість передбачає створення для всіх людей рівного доступу до засобів виробництва, розподілу і споживання матеріальних і духовних благ. Ця теорія справедливості критикувалась багатьма дослідниками через штучне зрівняння людей, нівеляцію відмінностей між ними, намагання примітивно все поділити порівну.

3. Концепції та види справедливості

У сучасному світі функціонує п'ять концепцій справедливості, що поєднують елементи відплатної (ретрибутивної) і розподільчої (дистрибутивної) справедливості.

Перша – егалітарна концепція справедливості.

Егалітарна концепція справедливості вимагає, щоб всі члени суспільства отримали рівні блага, тобто, щоб розподіл благ здійснювався за принципом відплатної (ретрибутивної) справедливості. У даній концепції справедливість оцінюється як вища за рангом цінність, заради якої можна пожертвувати іншими цінностями, зокрема свободою, гідністю, щастям людей. І в цьому полягає один з основних етичних недоліків егалітарної концепції, оскільки тут порушується об'єктивна ієрархія, властива системі моральних цінностей.

Егалітарна концепція справедливості допускає встановлення жорстких, формальних інститутів, які б сприяли реалізації її норм. Зокрема, передбачається інститут суспільної власності, плановоцентралізована економіка, авторитарний або тоталітарний режими в державі. Проте практика свідчить про економічну неефективність подібних заходів і в цілому про економічну неефективність егалітарної справедливості.

Наступну концепцію справедливості можна визначити як ліберальну справедливість. Згідно цієї концепції істиною вважається розподільча (дистрибутивна) справедливість стосовно праці, яка реалізується через вільний

розподіл. Тут визнається свобода стартових можливостей, вільний доступ до будь-яких соціальних статусів. Свобода трактується як відсутність будь-яких обмежень реальних можливостей індивідів. І в цій якості свобода постає як рівна можливість для всіх. Проте ця рівність є суто формальною, оскільки стартові можливості насправді нерівні у суб'єктів. Стверджується рівність існуючих у людей можливостей. Багаті повинні мати право реалізувати свої незрівнянно більші можливості, надані їм їхнім капіталом, ніж можливості бідних, що володіють лише рівністю, не маючи інших реальних можливостей. Ліберальна концепція справедливості також передбачає встановлення певних соціальних інститутів для реалізації її норм. У економіці визначальну роль відіграє ринок, в системі охорони здоров'я і освіти – платні форми. Держава визнається політичним гарантом свободи вибору.

Третя концепція справедливості – демократична. Її основний принцип полягає в максималізації благ для всіх і кожного члена суспільства. Вона поєднує в собі елементи ретрибутивної та дистрибутивної справедливості, оскільки справедливим тут вважається розподіл як стосовно праці, так і стосовно потреб залежно від соціальних та індивідуальних можливостей. Демократична справедливість, на відміну від егалітарної, визнає справедливими певні індивідуальні відмінності, але, на відміну від ліберальної справедливості, узаконює соціальні механізми, що зрівнюють шанси людей в розподілі благ, створюють рівні можливості для всіх.

Найбільш відомим реальним втіленням демократичної справедливості є утилітаризм. Серед недоліків утилітаризму варто вказати на те, що він визнає справедливою будь-яку відмінність у володінні благами, і не ставить питання про етичні межі добробуту, про справедливість обмеження накопичення благ, про справедливість перерозподілу. Цей недолік пов'язаний з головною помилкою утилітаризму, що ототожнює добро і користь.

Четверта концепція справедливості – елітарна справедливість. В даному випадку справедливість розуміється як рівно відкритий доступ талантам. Визнаються справедливими соціальні і економічні нерівності, якщо в їх основі лежать інтелектуальні відмінності. Тому соціальні механізми повинні бути

відповідним чином орієнтовані. В даній концепції не врахована моральна і правова рівність людей. У сфері розподілу матеріальних благ елітарна справедливість постає як антигуманна, бо нічого не пропонує тим людям, які досягли найменшого успіху. В даному випадку формальна відмінність, формальна справедливість стоїть вище, ніж реальна етична рівність осіб, милосердя, любов.

П'ята концепція – це справедливість як чесність Дж. Ролза. Ця концепція припускає рівність основних прав і свобод і нерівність в розподілі благ, якщо вона сприяє покращенню життя найменш пристосованих.

Дж. Ролз допускає існування «нерівностей», при яких не програють і найменш забезпечені люди, вважаючи, що це стимулюватиме господарську діяльність найбільш продуктивних членів суспільства. Нерівність є узаконеною і це стосується нерівності на основні засоби виробництва, в тому числі приватну власність на землю.

Базові принципи справедливості, сформульовані Дж. Ролзом:

1. Кожен має рівні права та цілком задовільну систему однакових основних свобод, яка є однаково можливою для всіх;
2. Соціальні та економічні нерівності мусять розподілятися так, щоб:
 - а) бути найкориснішими для найменш забезпечених членів суспільства;
 - б) бути пов'язаними зі становищем та посадами, доступними для всіх за умов чесною рівності можливостей.

Такі принципи цілком відповідають засадам соціально орієнтованої держави, з демократичною системою організації і відповідною економікою.

Поняття «соціальна справедливість» у всіх своїх аспектах може трактуватись наступним чином:

- 1) в аспекті соціальних проблем: безробіття, відсутність підтримки при хворобі чи старості, неможливість отримати освіту і т. ін.;
- 2) в контексті корекційної справедливості, яка впливає із несправедливих соціальних відносин минулого (аборигени, раби, поневолені народи та ін.), охоплює досить конкретний зміст.

Справедливість як різновидовий концепт найчастіше реалізується в зарубіжній психології в рамках традиції, започаткованої ще Арістотелем щодо виокремлення

форм, видів та типів справедливості, беручи за основу ті чи інші критерії та норми, що їх реалізують. К. Муздибаєв, визначаючи справедливість як сукупність принципів та процедур, що регулюють розподілення життєвих благ і випробувань, прав і обов'язків індивідів та суспільних груп, пропонує звести її до трьох основних форм: розподільчої (дистрибутивна, результативна), виправної (караючої, кримінальної) та процедурної (процесуальна складова, що стосується прийняття рішення).

Дж. Колквіт пропонує чотири види справедливості, що стосуються процесу прийняття рішень: дистрибутивну (розуміється ним як неупередженість та розподіл стосовно зусиль), процедурну (стосується організації процесу винесення рішення), міжособистісну (пов'язана з тим, наскільки чемно та поважно обійшлись з учасником взаємодії) та інформаційну (визначається мірою поінформованості учасників щодо процедури прийняття рішення).

Переживання справедливості може носити індивідуальний, груповий та суспільний характер і бути зумовлене гостротою конфлікту між «справедливо-для мене» (мені більше, ніж іншим) та «справедливо-для всіх» (всім порівну) у позиції суб'єкта.

Література

Основна

1. Бралатан В. П. Професійна етика: навч. посібник / В. П. Бралатан, І. В. Гуцаленко, Н. Г. Здирко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 251 с.
2. Джунь В. В. Принципи гідності особи в спортивній деонтології / Джунь В. В., Коваленко А. І. // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 15–17.
3. Джунь В. В. Принципи справедливості в спортивній деонтології / Джунь В. В., Коваленко А. І. // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 11. – С. 16–18.
4. Джунь В. В. Принципи цілісності в спортивній деонтології / Джунь В. В., Коваленко А. І. // Здоровий спосіб життя: Зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 17–20.

5. Загальна декларація прав людини (10.12.1948) // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 93.
6. Карабут І. І. Етичні аспекти проблем сучасного спорту / Карабут І. І., Кружило Г. Г. // Спортивна наука України. – 2010. – № 2. – С. 105–115.
7. Коваленко А. І. До питання про етику спорту як прикладну дисципліну: спроба визначення предмета // Здоровий спосіб життя. – Л., 2004.
8. Лозовой В. О. Етика: навч. посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
9. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. / В. Малахов. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
10. Мовчан В. С. Етика: навч. посіб. / В. С. Мовчан. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2007. – 483 с.
11. Момот М. О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтепретація / М. О. Момот // Адвокат. – 2009. – № 3 (102). – С. 34–38.
12. Тофтул М. Г. Етика: навч. посіб. / М. Г. Тофтул. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 416 с.

Додаткова

1. Валюк О. Я. Наукові концепції моралі й моральності / О. Я. Валюк // Зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 7. – С. 75–86.
2. Воропай С. М. Спортсмен як проблема в олімпійському русі та підходи до її вирішення / Воропай С. М. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 9. – С. 21–25.
3. Гасюк Л. М. До проблеми визначення сутності поняття «професійна етика» / Л. М. Гасюк // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 14. – С.100–102.
4. Гасюк Л. М. Етика в українському вимірі / Гасюк Л. М. // Вісник Черкаського державного університету: Психолого-педагогічні науки. – 2000. – Вип. 18. – С.23–28.

5. Гончаренко Є. В. Морально-етичні аспекти в спорті інвалідів / Гончаренко Є. В., Когут І. О. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: Зб. наук. праць / за ред. С. С. Єрмакова. – Харків: ХДАДМ (XXIII), 2007. – № 11. – С. 28–30.
6. Демків Т. В. Моральні пріоритети людського буття / Т. В. Демків // Наукові записки КУТЕП. Серія «Філософські науки». – 2011. – Вип. 9. – С. 297–306.
7. Дутчак М. В. Спорт для всіх у Фінляндії, Німеччині та Франції // Дутчак М. В. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 8. – С. 36–43.
8. Жуковський В. М. Проблема моральних цінностей в Українському суспільстві перехідного періоду / Жуковський В. М. // Наукові записки НаУКМА. – 2000. – Т. 18. – С. 80–82.
9. Іванов В. Ф. Журналістська етика : Підручник / Іванов В. Ф., Сердюк В. Є. – К.: Вища школа, 2007. – 231 с.
10. Качуровський Д. О. Про соціально-педагогічні проблеми сучасного спорту вищих досягнень [Електронний ресурс] / Качуровський Д. О. // Тези доповіді. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту і туризму в формуванні здоров'я людини», Класичний приватний університет, 15–16 жовтня 2010 р., Запоріжжя. – Режим доступу : <http://www.swimukraine.org.ua/?page=225&PHPSESSID=41e2f0d39cda83ca5fe6dbfa9958f92a>
11. Клічук А. В. Етичний аналіз справедливості як універсальної категорії міжіндивідуальних взаємин / А. В. Клічук // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2010. – № 100. – С. 10–15.
12. Кричфалушій М. Загальнолюдські моральні цінності майбутніх спортивних педагогів / Михайло Кричфалушій // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Зб. наук. праць – 2009. – № 3. – С. 27–30.
13. Мазурик М. Онтологічний вимір етичних категорій добра і зла / Марія Мазурик // Вісник НУ «ЛП». Філософські науки. – 2010. – № 661. – С. 25–31.

14. Сердюк О. С. Деонтологічний підхід в етиці бізнесу / О. С. Сердюк // Totallogy - XXI. Постнекласичні дослідження. – 2004. – Вип. 11. – С. 290–301.
15. Тофтул М. Г. Проблема справедливості: етичний аспект / М. Г. Тофтул, Р. П. Шмат // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 31. – С. 3–5.
16. Bodasińska A. Moralny sport [Електронний ресурс] / Bodasińska Anna, Bodasiński Sławomir // Biblioteka lidera. – Режим доступу : http://www.lider.szs.pl/biblioteka/index.php?action=pokaz&dzial_id=4
17. Kaźmierczak A. Idea olimpizmu jako alternatywna koncepcja edukacyjno-wychowawcza / Arkadiusz Kaźmierczak // Humanistyczne aspekty rehabilitacji, turystyki, rekreacji i sportu. – Lwów–Poznań–Warszawa, 2010. – S. 5–10.
18. Misiuna B. Etyczne aspektysportu / Bohdan Misiuna, Alicja Przyłuska-Fischer. – Wydawnictwo AWF, 1993. – 155 s.
19. Nowocień J. Olimpizm i zasada fair play szansą wychowania w tolerancji [Електронний ресурс] / Jerzy Nowocień. – Режим доступу :http://euro2012.wcies.edu.pl/download/Olimpizm_i_zasada.pdf
20. Poźniak P. Zagrożenia we współczesnym sporcie [Електронний ресурс] / Piotr Poźniak // Internetowy Serwis Filozoficzny przy Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Режим доступу : <http://www.diametros.iphils.uj.edu.pl/?l=1&p=lin3&m=105&ii=319>
21. Wysoczański R. Walka z dopingiem – bez alternatywy / Ryszard Wysoczański // Sport Wyczynowy. – 2002. – № 3–4. – S. 110–113.